

SMÄRRE MEDDELANDEN.

Rituell eldgnidning vid 1900-talets början.

Huru ålderdomliga, ja urgamla, seder och bruk folklivsforskaren ännu den dag som är kan lyckas anträffa hos vårt folk, om ock ej i praxis så åtminstone i färskt minne, därom vittna nedanstående uppteckningar om »videld», gjorda under sommaren 1926 i en by i Västergötland. Vad själva seden i och för sig beträffar är den väl bekant för varje etnolog och tarvar ej här någon utförligare text. Det må endast i största korthet erinras om, att denna inom vårt land från Skåne åtminstone upp till Ångermanland påvisade eldrit förbjöds på kontinenten redan under Pipin den lilles regering vid ett par synoder år 742 och 743 såsom då fortlevande hedendom. Den kallas i de antydda synodernas handlingar *niedfyr* eller *nôdfyr*, vilket återkommer i det svenska *nödeld* eller *gnoeld*, det är *gnideld*. Gnideld i rituellt syfte var således på 700-talet en allmän företeelse hos germanska folk, men huru långt bortom denna tidsgräns vi hava att gå för att komma till denna seds upphov, därom måler historien intet. Indicier och analogier, för vilka det bleve för vidlyftigt att här redogöra, antyda dock ett tidsperspektiv, som går tillbaka till de indoeuropeiska folkens gemensamhetsstid och alltså till stenåldern. För vidare uppgifter om *gnideld* i vårt land må vara nog att här hänvisa till G. O. Hyllén-Cavallius klassiska arbete *Wärend och Wirdarne* d. 1. s. 193 f.

Sin särskilda betydelse få följande uppteckningar ej blott genom den där skildrade sedens sena och dock välbevarade uppträdande och sociala samhörighetsprägel, utan ock därigenom att det lyckades upptecknaren att överkomma och för Nordiska Museet rädda själva det egentliga ritredskapet — elddrillen — med tillhörande fnöske.

Drillen (N. M. nr 158,559) är 257 mm. lång och 50 mm¹ i diameter. Ämnet är ek. Drillen är, utom i ändarna, överklädd med läder, för att dragrepet skulle sluta till fastare. I kavelns bägge ändar förekomma små håligheter, i den ena änden fem, i den andra fyra, vari bokitckfnöske, »tunnel», anbragts.

I det följande berättar upptecknaren själv om sitt fynd.

N. E. H.

För upptecknande av folkminnen vistades jag förra sommaren någon tid i Kalvs socken, Kinds härad, Västergötland. Jag kom därvid att avlägga ett par besök i den avlägsset belägna och ganska svårtillgängliga byn Rösarp. Som jag snart nog kom underfund med att denna by dels hade en rikedom av just de skatter jag sökte, dels även en rikedom av lämpliga meddelare — i de sex gårdarna i Rösarp funnos nämligen ej mindre än sju över sjutiofem år gamla personer, varav de sex voro födda i samma by — lagade jag att jag fick stanna i byn fem hela dagar. I den gård, där jag bodde,

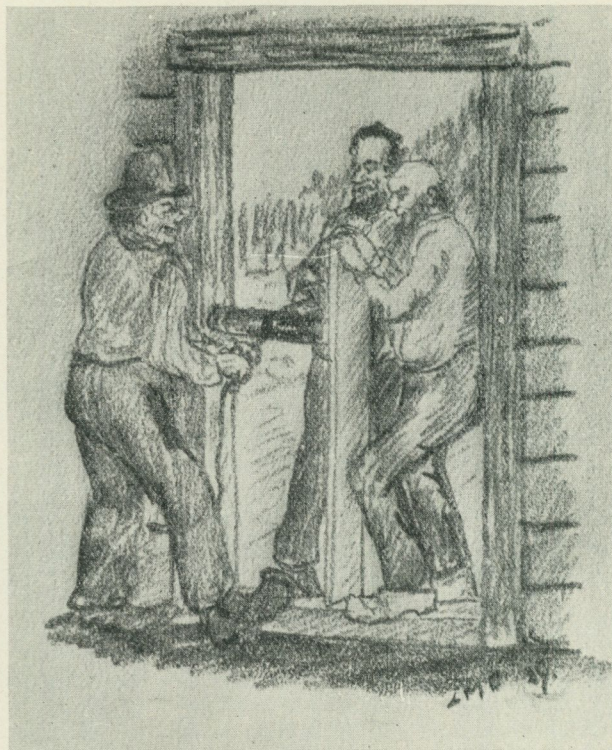

Fig. 1. Gubbarna vrida eld. Efter teckning av förf.

fanns en gammal farmor, närmare nittio år gammal, fullkomligt blind men med god hörsel och ett gott »kom i håg». Så hände sig en dag, då vi tillsammans sutto och språkade om kreatur och kreaturssjukdomar, att gumman begynte berätta om »vreelden».

Vridelden gjordes varje vår innan kreaturen skulle släppas ut på betet. Då höllos gubbarna hos Gustav Bengtsson i Yttre Rösarp (död 1911, åttio-tvåårig). Gustav sprang ikring från gård till gård med en panna; i den hade han vridelden. Överallt hade de noga rakat bort varje glöd, så att intet fanns kvar av den gamla elden. »Det fick inte blandas». Så gjorde man upp en ny eld med vridelden. Denna eld fick inte dö, varför man nattetid underhöll den med vresiga björkträn och vedkubbar.

För att få närmare kännedom angående framställandet av vridelden begav jag mig till den närbelägna gården i Yttre Rösarp, där elden ifråga på sin tid gjordes. Ovannämnde Gustavs änka, åttionioåriga Johanna Bengtsson, var nämligen ännu i livet och skulle möjligen kunna lämna några upplysningar. Den gamla, sängliggande sedan flera år, blind och så gott som stendöv, befanns äga både minne och talförmåga. Med hjälp av hennes

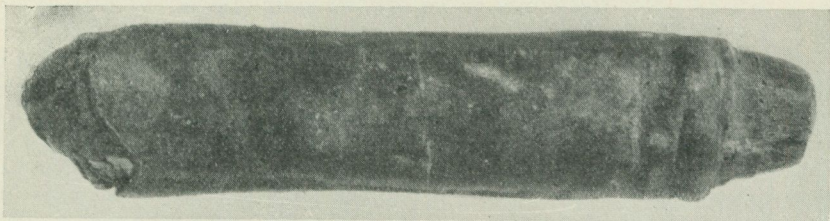

Fig. 2. Elddrill av ek, klädd med läder, från Kalvs sn, Kinds hd, Västergötland. L. 25,7 cm, Diam. 5 cm. Nord. M. 158,559.

sonhustru lyckades jag göra klart för henne vad jag ville ha reda på, och erhöll därefter följande upplysningar om vridelden.

Vridelden gjordes i förstukammardörren. Där var ett hål i »dörrakar't». En ekekavel (elddrill) skulle med sin ena ända inpassas i detta hål, och med sin andra ände i en bräda med motsvarande hål. En karl tryckte nu med kraft på brädan, så som bilden visar (fig. 1). En »ydd» (töm) lades om kavlen och två karlar ställde sig, en på var sida om tröskeln, varefter de båda fattade tag i tömmen och drogo från och till, till och från. Genom friktionen antändes småningom de små fnöskebitar, som voro instoppade i små hålur i den av kavelns ändar, som gled i »dörrakaret». Fnösket kallades »tunnel». »Tunnel, dä var bokesöpp, som di laka' tills han ble' som vesen». Elden skulle kreaturen gå över, då de första gången drevos på bete om våren. Den skulle skydda dem mot »sommarsjukan» och bevara dem för vargen. Gustav sprang iväg med fnösk med vrideld i till alla i grannalaget. Det är väl tjugofem år sedan vi slutade med vridelden.

Sonhustrun nämnde att hon sett den omtalade kavlen på vinden men att hon trodde den för länge sedan vara förkommen. Ett lyckligt öde fogade det emellertid så, att följande dag en pojke hittade den (fig. 2). Den befinner sig nu i Nordiska Museet tillika med ett duktigt stycke »tunnel», varur dock åtskilliga bitar urnupits.

En sjuttiofemårig gumma på närmaste grannställe mindes också vridelden. Hennes man hade ofta varit med om att göra den. Det var ett drygt arbete; det kunde ta halva dagen, och gubbarna blevo alldeles utschasade. Vridelden skulle brinna »en åtte dar» i spisen, innan man fick använda den. »Då fick man akta noga på att man inte kom något svavel i elden.»

Åttioåriga Lovisa Larsson berättade om vridelden ungefär som redan anförts. Men hon omtalade dessutom, att vrideld kunde framställas även å extra ordinarie tider, när något kreatur hade fått »skott». Förr i tiden hade de alltid haft »tunnel» liggande, och hennes sedan åtskilliga år avdöde man hade en gång skaffat sig en kavel för att med den framställa vrideld i sin svarvstol, något som han dock aldrig kom att utföra.

En föga mer än femtioårig lantbrukare, Simon Bengtsson i Övra Rösarp, hade i yngre år flera gånger varit med och tittat på, då gubbarna gjorde vrideld. Det hade varit ett sådant buller och gnisslande, att det hade hörts i hela byn.

C. M. Bergstrand.

Rensning av källa — regnmagi.

Då exempel på regnmagi i vårt land äro sällsynta, må följande anföras ur en berättelse som prästen i Andrarums socken i Skåne, Petrus Rubenius, troligen år 1729 inlämnade som svar på en till prästerskapet ställd rundskrivelse. En punkt i denna skrivelse gällde »ibland gemene Man gående gammall allmän Tradition om något, som der å orten i gamla tiider kan wara passerat.» Det nedan återgivna utdraget är också betecknande för vad prästerna betytt för den gamla folktrons utrotande. — Avskriften är gjord ur Collectio Rönnbeckiana, Tome XIII: 3 pag. 333, Lunds Universitetsbibliotek.

»Folket menar eljest, att kyrckian skall heta S:t Bothilds kyrckia, emedan något från kyrckian på andra sidan om ett moras är en Kiälla som kallas S:t Bothilds kiälla, derutur i gamla dagar det helgade watnet till kyrckian blefwit hämtat. Wid hwilken kiälla under kortare tid än i mannaminne folket i byen hafft sin widskepelse och trodt, att när i stor torcka byqwin-norna öste ut watnet, och ränsade kiällan att det wisserl. straxt skulle komma regn, som många gånger inträffat, fast regnets nedfallande haft sine andre naturlige ordsaker. Denne widskepelse är först uti min Sal. K. Swärfaders H:r Lars Moseneii tid worden afskaffad straxt efter Kyrckioordningens publicerande. Wid mitt tillträde till detta Pastorat neml. 1719 tå starek toreka war woro en hop byqwinnor en afton wid förbemälte kiälla, att den ösa och rensa, så snart jag fick det weta, gick jag till den och afrådde dem ifrån sådan widskepelse, rådande dem söka Gud och hielp med brinnande bön och botfärdiga tårar, som straxt gingo derifrån och lämnade sitt förehafwande. Sedan hafwer jag så wäl wid Catuhiomi förklaring i kyrckian, som samma i husen underwisat mina enfaldige åhörare wachta sig wäl för sådane och dylike widskeppelser. Hwilket Gudi Lof! haft den wärkan, att de sådant sedan efterkommit och intet sedan budit till ösa el. twätta bemälta kiälla fastän sedan torckähr warit.»

S. S.

»Gryffsa» från Västmanland.

I Västmanlands Fornminnesförenings årsskrift XV (1925) publicerade undertecknad »Några anteckningar om svedjebruk, fallkratta och gaffelplog i Västmanland» och berörde därvid även ett förut i litteraturen ej omnämnt redskap, som nyttjats alternativt med fallkrattan och burit namnet »gryffsa». Jag kände det visserligen ej från detta landskap, men i Ljusnarsbergs hembygdsmuseum förvarades ett exemplar, funnet just på gränsen mellan Grangärde och Ljusnarsbergs socknar, varjämte flera uppgifter om dess förekomst i närliggande dalasocknar meddelades (a. st., sid. 66 f.). Genom förmedling av amanuensen fröken Maj Sondén vid Statens Historiska Museum blev jag senare satt i tillfälle att få ta del av ett i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens samlingar befintligt brev från den kände samlaren, seminarieadjunkten Albrect Segerstedt i Karlstad. Han insände i oktober 1893 till akademien en beskrivning jämte avbildning (fig. 1) av »ett landbruksredskap», som han erhållit från folkskolläraren Josef L. Bohlin, Pansartorp, Hällefors. Den sistnämndes skrivelse lyder: